

Eesti rahvuse aime-eepos

Lennart Meri. Silverwhite: The journey to the fallen sun. Translated and adapted from the Estonian by Adam Cullen. London: Hurst & Company, 2025. xii + 465 lk.

Lennart Mere „Hõbevalge” ilmumine Adam Culleni tõlkes („Silverwhite”)¹ on suursündmus, mis suurendab Eesti kohalolekut ingliskeelses maailmas, sest vähesed aimeraamatud on oma päritolumaal nii mõjukad kui see märkimisväärne teos. „Hõbevalge” on raamat, mida on võimatu mingi klassifikatsiooni alla painutada. Teose taandamine selle kesksele teesile – kultuuris säilinud mälestus Kaali meteoriidi langemisest Saaremaale muinasajal on mingil moel loonud Thule müüdi – tähendaks, et ei ole tabatud raamatu tuuma. Kuigi mainitu on tõepoolest raamatu keskne tees, on „Hõbevalge” tervikuna õieti Eesti (ja eestlaste) ajaloolisest kohast maailmas: kirklik, erudeeritud ja mitmekihiline armastuskiri oma maale. Teos lausa manab Eestit esile, seda peaaegu otseses mõttes nagu loits, mis pidi Eesti välja kutsuma ja olevaks lausuma ajal

(1970-ndatel), kui nõukogude kord oleks eelistanud, et seda olemas ei oleks. James Joyce’i kuulsal ütluse järgi saaks Dublini uuesti üles ehitada „Ulyssese” lehekülgedest, kui linn peaks kunagi hävitatama. „Hõbevalge” on raamat, mille taotlused on sarnasel kombel suurejoonelised: see pole niivõrd raamat Eesti kohta, kuivõrd raamat, mille lehekülgedes on Eesti.

Pelgalt ajaloo vaatenurgast esitleb teos (vähemalt allakirjutanu arvates) habrast ja mitte eriti veenvat teesi. Arusaam, et iga muistse geograafilise kirjatöö ja eesti rahvaluule raasuke viitab kuidagi hämarapärastelt Kaali meteoriidi langemisele ja selle mõjule, on klassikaline näide sellest, kuidas kirjamees laseb oma järeldusel dikteerida seda tõendava materjali sisu ja mitte vastupidi. Aga „Hõbevalge” juures pole minu meelest üldse oluline, kas teose keskne tees on ajalooliselt usutav. Täiuslikult ümmargune Kaali kraater Saaremaa südames ühes sellesse tekkinud püha järvega ja saladusliku raua allikana muutub metafooriks Eesti keskse rolli kohta Euroopa ajaloos, mille järele Meri igatseb. Sest lõppeks on „Hõbevalge” mütograafiline ja mitte ajalooteaduslik raamat. Meri jätab mulje, et ta on filoloog ja mütograaf, kes on pääsenud lahti ajaloo valda ega pelga kasutada oma kujutlusvõimet, nagu näiteks araabia geograafi al-Idrisi ja läänemeresoomlase vahelises pikas vestluses (8. ptk). „Hõbevalge” on ajaloolisel kujutlusvõimel tuginev kirjanduslik aime-raamat ja sellisena suurepärase. Nagu

¹ Inglisekeelse tõlke aluseks on „Hõbevalge” 2008. aastal ilmunud uusväljaanne, milles 1976. aasta esmaväljaannet on täiendatud 1983. aastal ilmunud raamatu „Hõbevalgem” materjaliga.

Meri ise kuulutas: „Kirjandus ei paku ajalugu, vaid nägemusi, heal juhul ajaloo võimalusi” (lk 49, e k lk 63).²

„Hõbevalge” on raamat, mis sündis eestlaseks olemise kognitiivsest dissonantist: kuuluda sellise maa juurde ja sellise rahva hulka, kes on kahtlemata muistsed, aga kellel puudub kirjutatud muistne ajalugu. Eestlased ilmuvad ajalukku XIII sajandi ristisõdijate kroonikakirjutuses ning kogu kaunis sõnaseadmine „Hõbevalges” ei saa seda asjaolu muuta. Näib ebatõenäoline, et antiikaja geograafid räägivad Eestist ja Baltimaadest nii palju, kui Meri soovinuks uskuda. Ent „Hõbevalge” on raamat Eesti (ja läänemeresoomlaste) kohast Euroopas ning see on ühtlasi raamat ainult Eesti kohta. Meri on kõige veenvam, kui ta näitab soome-ugri keelte vahelisi filoloogilisi seoseid ja käsitleb uurali rahvaste paadiehituse kunste (vahe-tule ja praktilise kogemusele tuginedes) ning uurib maastiku loogikat (lk 18), mis on rahvaid ja kultuure loonud. Meri tundis põhjalikult Ida-Euroopa ja Kesk-Aasia geograafiat, mis küllastab tema tähelepanekud sügava arusaamisega põhimiste jõudude kohta, mis keelte ja kultuuride kujunemist mõjutavad, isegi kui Kaali meteoriidi mõju nende hulka ei kuulunud.

Kõigist raamatutest, mida olen lugenud, meenutab „Hõbevalge” mulle enim Robert Gravesi teost „Valge jumalanna. Poetilise müüdi ajalooline grammatika” („The White Goddess: A Historical Grammar of Poetic Myth”, 1948). Nagu „Hõbevalge”, on ka „Valge jumalanna” paljusõnaline, keerukas, mitmekihiline ja ambitsioonikas, kuid ühtlasi liigitamist trotsiv ning elava kujutlusvõime toel kirjutatud aimeraamat. Graves kirjutas „Valget jumalannat” mitu korda ümber samuti kui Meri „Hõbevalget” ning kummagi raa-

matu keskne tees pole ajalooteaduslikult vettpidav. Mõlemad on interdistsiplinaarsed teosed, mille kaugale ulatuvad – ja kohati lausa metsikud – eksirännakud juhatavad lugeja läbi väga erinevate allikate ja metodoloogiate, püsides autori kirglikul ja pea sundmõttelisel kiindumusel ühele kinnisideele. Nii „Hõbevalget” kui ka „Valget jumalannat” on rõõm lugeda. Nende raamatute lugemine on sügav ja isiksust muutev kogemus ja nad kompavad inimliku ettekujutuse piire, hoolimata sellest, kui objektiivselt paikapidavad on järeldused, milleni jõudmise autor on sihiks seadnud. Graves oleks kahtlemata nõustunud Merega, et „[k]irjandus, vastupidi teadusele, eelistab lennukat luulet raske-meelsele tõenäosuslikkusele” (lk 96, e k lk 124). Nagu romaan, mille süžeed viib edasi keskne peibutis, mille usutavus iseenesest on süžee seisukohast ebaoluline, ei sõltu „Hõbevalge” kui teose veenvus selle keske teesi tõesusest. Pigem tuleks keskset väidet näha kui kujundit, millest hargneb eesti kultuurilise ilmaruumi uurimine kogu selle ulatuses. Meri pidi kuskilt alustama. Kaali kui loodusemälestis, mille tähtsus üle Euroopa on vaieldamatu, on väga hea paik, kust alustada rännakut eestluse südamesse.

Siiski oleks väär käsitada „Hõbevalget” pelgalt võluva kirjandusliku retkena, mille panus ajalooteadusse on väärtusetu. Pealkiri viitab hõbevalgele teele, jõgede vörgustikule, mis ühendas Läänemerd Kiievi, Musta mere, Konstantinoopoli ja araabia maailmaga. Meri ei eksinud, rõhutades selle olulisust: ajaloolase pilguga vaadates on „Hõbevalge” tugevus Läänemere piirkonna varakeskaega puudutavate araabia allikate analüüs (neile pöörati teose ilmunisajal vähe tähelepanu). Läänemeri oli tõesti ühendatud Vahemere idaosa ja Lähis-Ida ning põhjapoolsete piirkondade kaudu laiema maailmaga. Meri oli samuti õigel teel oma veendumusega, et põlised rahvapärased käsitööoskused, teadmata

² L. Meri, Hõbevalge. Reisikiri suurest paugust, tuulest ja muinasluulest. Tallinn–Tartu: Lennart Meri Euroopa Sihtasutus, 2008.

aegadest pärinevad ehitusviisid, keelte sugulassõnad ja meresõitjate tarkused salvestavad teatavat liiki ajalugu. Aga täpselt nagu keeleajaloolastel on raskusi algkeelte kronoloogia ühitamisel arheoloogiliste kultuuridega, nii ei ole kunagi võimalik seda ajalugu, mille näitlikustamisega Meri hiilgas, panna täiuslikult kokku kõlama kirjalike allikatega, mille prestiiž on praeguse ni ajaloo allikatena kõige kõrgem. Peame leppima, et kogu informatsiooni mineviku kohta ei ole võimalik kokku panna üheks sidusaks looks. Sellega leppimine on psühholoogiliselt eriti raske ajaloolastele, keda on õpetatud uskuma, et just nemad on säärase lugude kudemad.

Eesti kirjavara iga olulisema teose tõlke inglise keelde võtavad tänuvõlt vastu Suurbritannias, Põhja-Ameerikas ja muudes ingliskeelsetes maades elavad eesti päritolu inimesed, kes enam eesti keelt ei oska. Kuid „Hõbevalge” lummu ulatab kahtlemata ulguelaste kogu-kondadest kaugemale. Iga akadeemiline Balti uuringute keskus või osakond väljaspool Eestit soovib saada selle võtmeteose ühe eksemplari. Samuti on oluline, et „Hõbevalge” käsitleb läänemeresoome ja soome-ugri rahvaid samavõrd kui eestlasi: „Kalevala” on arvustatava raamatu kaante vahel sama oluline kui „Kalevipoeg”. Seega on „Hõbevalge” huviväärne igaühele, kes uurib läänemeresoome maailma müto-logiat ja ajalugu.

„Hõbevalge” lõpus esitab Meri küsi-muse: „Kus lõpeb luule, kust algab aja-lugu?” (lk 437, e k lk 523) Sellele küsimu-

sele raamat vastust ei anna, pigem tehakse luule ja ajaloo piir hõgusemaks. Kuid nagu „Kalevipoeg”, mida Meri nii tihti tsiteerib, on ka „Hõbevalge” raamat, mis muutub puhtalt oma ambitsiooni toel omaette rah-vust ehitavaks teoks. Vahest polegi aime-raamatul võimalik enam rohkem sarna-neda eeposega. Selline raamat tuleb välja ainult kord aastasaja jooksul. Lennart Meri oli küllalt julge, et astuda tundmatusse ja mitte käia taas Eesti ajaloo juba sisse-tallatud rada mööda, kasutades harilikke ja harjumuspäraseid allikaid. „Teadmatus on lõpmatu, teadmine lõplik, ühemõtteline ja lihtne” (lk 345, e k lk 418). Seetõttu on „Hõbevalge” samavõrd luule kui ajalugu: selle asemel et korraldada ümber üldise kokkuleppe korras kehtestatud ajaloolisi fakte, vaeb teos teadmatust. Mere veendu-mus, et Kaali meteoriidi langemise taolist olulist sündmust pidi kuidagi mäletatama ja et mäletamist tuleb pidada usutavamaks hüpoteesiks kui unustamist, peegeldas tema usku kollektiivse identiteedi ja kul-tuurilise mälu jõusse. Selles mõttes tähis-tab Kaali Mere käsituses metafoorina Ees-tit ennast – muistset, ilusat ja ainulaadset. Sellist Eestit hoiti mälu kaudu elusana isegi siis, kui tugevamad jõud seda varjutasid ja rõhusid. Kui kõik see ei olnud tõsi ka igi-ammuse Kaali meteoriidi kohta, on see kindlasti tõsi XX sajandi Eesti kohta.

FRANCIS YOUNG
Ingliskeelsest käsikirjast tõlkinud
OTT HEINAPUU